

ΠΑΛΙΑ ΕΛΑΙΟΤΡΙΒΕΙΑ ΤΗΣ ΜΕΣΣΗΝΙΑΣ

Νικόλαος Γ. Λάσκαρης

Δρ Αρχαιολογίας

Πανεπιστήμιο Paris I - Panthéon-Sorbonne

Η καλλιέργεια της ελιάς έλαβε μεγάλη διάδοση στη Μεσσηνία, ιδιαίτερα κατά τη δεύτερη ενετική κατοχή της Πελοποννήσου (1685-1715). Ωστόσο, μέχρι πριν από λίγες δεκαετίες τα ελαιόδενδρα δεν είχαν τη σημερινή διάδοση, διότι οι κάτοικοι ασχολούνταν κυρίως με την παραγωγή των σύκων, την καλλιέργεια της αμπέλου και άλλων οπωροφόρων δένδρων, την εκτροφή του μεταξοσκώληκα και δευτερευόντως με την καλλιέργεια της ελιάς. Η ποικιλία που κυριαρχεί είναι η κορωνέικη.

Στα σύνολα της προβιομηχανικής εποχής, όπου η πέτρα, το ξύλο και η ανθρωπινή ή η ζωική δύναμη παίζουν κύριο ρόλο, η τεχνολογία δεν απέχει και πολύ από τις προηγούμενες περιόδους μέχρι την πιο μακρινή αρχαιότητα. Με την εισαγωγή όμως της μηχανικής κίνησης και την είσοδο στη βιομηχανική εποχή το πετρέλαιο και η ηλεκτρική κίνηση άλλαξαν τους συσχετισμούς και διαμόρφωσαν νέους τρόπους επεξεργασίας και συνακόλουθα νέα μοντέλα. Τα τελευταία χρόνια έχει εντατικοποιηθεί η χρήση των νέων μηχανών φυγοκεντρικής τεχνολογίας, οι οποίες επεξεργάζονται πλέον σημαντικές ποσότητες ελαιοκάρπου, ενώ τείνουν να εξαφανιστούν και τα τελευταία υπολείμματα της παλαιάς τεχνολογίας με τα λιθάρια.

Στην έρευνά μας στην περιοχή της Άνω Μεσσηνίας συναντήσαμε όλους τους τύπους των τριβείων και πιεστηρίων. Η μελέτη κάλυψε μερικώς την περιοχή των Δήμων Οιχαλίας, Μελιγαλά, Αρφαρά, Θουρίας και Καλαμάτας.

Τυπολογία μηχανημάτων

Το μηχανικό τμήμα του ελαιοτριβείου αποτελείται από δύο μέρη: το τριβείο και το πιεστήριο. Συμπληρωματικά τμηματά του απαραίτητα ή μη είναι οι ρωγιοί, δηλ. οι χώροι όπου αποθήκευαν οι παραγωγοί το προϊόν τους, το πηγάδι για το νερό, απαραίτητο για κάποιες φάσεις της επεξεργασίας, και τα σκεύη με τα οποία μετέφεραν τη ζύμη από το τριβείο στο πιεστήριο και από εκεί το λάδι στην οικία του παραγωγού. Η τυπολογία των εξεταζόμενων ελαιοτριβείων διαιρείται σε τρεις κατηγορίες που αντιπροσωπεύουν τρεις εποχές αλλά και τρεις εξελικτικούς τρόπους επεξεργασίας του ελαιολάδου.

Ο πρώτος τύπος, εντάσσεται χρονολογικά στα μέσα του 19ου αιώνα και εντεύθεν και αποτελείται από το λίθινο κατωλίθι και πανωλίθι του τριβείου, τη λίθινη βάση του πιεστηρίου και την ξύλινη ανωδομή του, που συνήθως λείπει.

Ο δεύτερος τύπος συνίσταται από λίθινο τριβείο και μεταλλικό -βιδωτό- πιεστήριο και χρονολογείται από τα τέλη του 19ου αιώνα και εντεύθεν.

Ο τρίτος αποτελείται από λίθινο υπερυψωμένο τριβείο με λαμαρίνα στην περιφέρεια και υδραυλικό πιεστήριο, κινούμενα και τα δύο με πετρελαιοκίνητες ή ηλεκτροκίνητες μηχανές.

Η κυριότερη διαφορά είναι και στους τρεις τύπους έγκειται στην αλλαγή της μορφής και της λειτουργίας του πιεστηρίου, το οποίο κινούνταν στις δύο πρώτες κατηγορίες από ανθρώπους ή στη δεύτερη κατηγορία με την παρεμβολή βιντσιού. Αντίθετα, το τριβείο στις δύο πρώτες κατηγορίες γύριζε, όπου ο χώρος επέτρεπε, με ζωική ή διαφορετικά με ανθρώπινη δύναμη.

Λίθινα σύνολα

Σε αυτή την κατηγορία το τριβείο αποτελείται από ένα κατωλίθι και ένα πανωλίθι, αμφότερα κυ-

λινδρικά, το δε πιεστήριο συνίσταται από τη λίθινη βάση του, η οποία περιλαμβάνει την κυκλική χαραγή στο μέσον, την κοιλότητα της εκροής και τις δύο σπές στήριξης των κάθετων δοκαριών (α-δράχτια) της ανωδομής. Πρόκειται για εξέλξη των αρχαίων πιεστηρίων που αποτελούνταν από δύο λιθάρια. Σπανιότατα διαφοροποιείται η μορφή της βάσης του πιεστηρίου¹.

Στις ορεινές περιοχές, η επεξεργασία την παλαιά εποχή γινόταν επί τόπου, επειδή ήταν δύσκολη η μεταφορά του καρπού στο χώρο επεξεργασίας του στο χωριό ή στην πόλη. Έτσι, τα πρώτα σύνολα προβιομηχανικής εποχής απαντούν στις ορεινές περιοχές πάνω από το χωριό Κατσαρού και ανατολικά του όπου το χωριό Πεύκο.

Η πρώτη εγκατάσταση βρίσκεται στη θέση Τράιζα του χωριού Πεύκο. Το κατωλίθι και η βάση του πιεστηρίου βρίσκονταν μέχρι το έτος 2000 στην κατωφέρεια των χωραφιών σε δυσπρόσιτο σημείο. Το ανωλίθι έχει μεταφερθεί σε απόσταση περ. 300 μ.² Η δεύτερη εγκατάσταση απαντά στη θέση Σχιγνόλακκα στα σύνορα Κατσαρού-Πεύκου³. Το ελαιοτριβείο, εμβαδού 69 τ.μ. περίπου, περιλαμβάνει το κατωλίθι και το ανωλίθι τοποθετημένο οριζόντια πάνω σε αυτό, καθώς και τη βάση του πιεστηρίου. Η στενότητα του χώρου αλλά και οι μικρές διαστάσεις των λιθαριών υποδηλώνουν ότι η όλη εργασία γινόταν χειρωνακτικά από ανθρώπους και όχι από ζώα. Η τρίτη εγκατάσταση είναι στη θέση Κατσουλιέρα, πλησίον της κοίτης του ρεματός Ξεριά. Στην αριστερή πλευρά του δρόμου Κατσαρού-Πεύκο, είναι τοποθετημένο όρθιο ένα κυλινδρικό κατωλίθι τριβείου με μικρή κοιλότητα στο κέντρο. Η βάση του λιθαριού του πιεστηρίου είναι τοποθετημένη ανάποδα στη δεξιά πλευρά του δρόμου. Η τέ-

ταρτη εγκατάσταση βρίσκεται στις ΝΑ. υπώρειες του όρους, στη θέση Γεωργανταίικα της τώως κοινότητας Βρωμόβρυση. Ο ενιαίος χώρος, εμβαδού 39 τ.μ., έχει στη Ν. πλευρά ένα κατωλίθι σε οριζόντια θέση και ένα κυλινδρικό –το οποίο μάλλον τείνει προς κολουροκωνικό– ανωλίθι τοποθετημένο πλαγιάστια. Το τελευταίο φέρει δύο ομόκεντρες κυκλικές χαραγές ελαφρού βάθους. Στη Β. πλευρά του χώρου βρίσκεται η βάση του πιεστηρίου με σκαυτό υπολήνιο, που απαντά για πρώτη φορά σε αυτού του είδους τα μελετώμενα πιεστήρια.

Λιθάρια σε ερειπωμένα κτίσματα χωρίς ίχνη πιεστηρίων βρέθηκαν και στις θέσεις Παλιόμπαλα του Πεύκου και Παλιολεϊτρούβιο του Κατσαρού.

Οι μολόπετρες των υπό μελέτη τριβείων έχουν μικρές διαφοροποιήσεις στις διαστάσεις τους⁴, η επιφάνειά τους είναι λεία⁵ και πάντα το κατωλίθι είναι μεγαλύτερο (στη θέση Τράιζα το πανωλίθι είναι ελαφρώς μεγαλύτερο)⁶. Τα κατωλίθια των παραπάνω τριβείων είναι ανεξάρτητα λιθάρια, ενώ μόνο αυτό στη θέση Γεωργανταίικα είναι ενσωματωμένο στη γη και περιβάλλεται από κτιστό τοιχάριο αποτελούμενο από μια σειρά λίθων, όπως αυτά στη θέση Αγριλιές της επόμενης κατηγορίας, για διευρίηση της επιφάνειας.

Σύνολα με βιδωτά μεταλλικά πιεστήρια

Τα βιδωτά πιεστήρια ακολουθούν τον προηγούμενο τύπο με τη διαφορά ότι στο μέσον του ύψους τοποθετείται ένας κοχλίας-βίδα, ξύλινος στην αρχή, σιδερένιος στη συνέχεια, ο οποίος περιστρεφόμενος πιέζει την πλάντρα. Στήριζεται στα άκρα από δύο αδράχτια.

1. Κατσαρού-Βρωμόβρυση. Θέση Γεωργανταίικα. Η βάση του ξυλινού πιεστηρίου με το υπολήνιο.

2. Πεύκο. Θέση Αγριλιές. Ελαιοτριβείο Κουρκουλι. Το βιδωτό πιεστήριο.

Τα πιο συνηθισμένα πιεστήρια ήταν με κασάνια και μανέλλα⁸. Σε αυτά η μεγάλη πίεση γίνεται με βαρούλκο (βίντσι), είτε χειροκίνητο είτε μηχανοκίνητο.

Ο τύπος του ελαιοτριβείου με βιδωτό πιεστήριο έκανε την εμφάνισή του κατά τη διάρκεια του δεύτερου μισού του 18ου αιώνα και στις αρχές του 19ου. Τα μέρη του πιεστήριου ήταν η βίδα ή κοχλίας, η κασάνια, η φωλιά της κασάνιας και η πλάντρα⁹. Τα πιεστήρια που μας απαγολούν εδώ ανήκουν σε αυτόν τον τύπο και είναι εξ ολοκλήρου σιδερένια.

Το ελαιοτριβείο στη θέση Μαρίστρα του Πεύκου, ιδιοκτησίας Π.Α. Τζωρτζή, άρχισε να λειτουργεί γύρω στο 1935-37. Από τα δύο λιθάρια που βρίσκονται στον εξωτερικό χώρο του ελαιοτριβείου, το πρώτο είναι κυλινδρικό και το δεύτερο κολουροκοκινικό⁹. Τα δύο κυλινδρικά λιθάρια στο εσωτερικό του κτίσματος, στη θέση του τριβείου της τελευταίας περιόδου, χρησιμοποιήθηκαν μετά το 1945 μέχρι το 1958, είναι από γκρίζα πέτρα και προέρχονται από νησί, ίσως από την Αίγινα¹⁰. Από τα πιεστήρια σώζονται μόνο οι κτιστές βάσεις τους καθώς και το βίντσι.

Δύο άλλα ελαιοτριβεία, με τα μέλη τους διατηρούμενα σε καλή κατάσταση, βρίσκονται στη θέση Αγγυλιές της τέως κοινότητας Πεύκου. Το πρώτο, ιδιοκτησίας Κουρκουλή, διατηρεί το κατωλίθι, κτιστό μέσα στη γη με πρόσθετο τοιχώριο στην εξωτερική περιφέρεια και το πανωλίθι, και τα δύο από γκρίζα ντόπια πέτρα. Το πιεστήριο φέρει στην άνω πλευρά του την επιγραφή: «Frais HUGON & Cie / CONSTRUCTEURS MECANICIENS / Boulevard National, 112 / MARSEILLE».

Το δεύτερο ελαιοτριβείο, ιδιοκτησίας Νιάρου, διατηρεί από το τριβείο το κατωλίθι, το ο-

ποίο είναι επίσης στην εξωτερική περιφέρεια του κτιστό στη γη. Σώζεται ακόμη το πανωλίθι, το δεύτερο κολουροκοκινικό πανωλίθι, το βίντσι¹¹ και το πιεστήριο, το οποίο στο μέτωπο του άνω και κάτω επιπέδου φέρει το κεφαλαίο γράμμα Α. Η πλάντρα του πιεστήριου είναι σπασμένη και εκτός θέσεως.

Λιθάρια τριβείου, κατωλίθι και ανωλίθι επισημάνθηκαν στα χωριά Δρέμι, Σταματινού, στα Παλιά Τσουκαλέικα, στη Σκάλα και στην Οικαλία. Στη Μερρόπη, σε παλαιά εγκατάσταση του ελαιοτριβείου Λιώση, σώζονται στην αυλή οι βάσεις των ρωγών από ταμεντόλιθους.

Στο χωριό Καλύβια σώζεται ερειπωμένη εγκατάσταση ελαιοτριβείου ιδιοκτησίας Ηλία Δημηγλιόπουλου, με βιδωτό πιεστήριο.

Στο χωριό Σκάλα, σε ερειπωμένη εγκατάσταση ελαιοτριβείου ιδιοκτησίας Δημ. Νικολακίπουλου, το οποίο λειτουργούσε έως το 1960, σώζεται το κτιστό τριβείο με δύο λιθάρια¹² από φαιή πέτρα και δύο βιδωτά πιεστήρια με οπή μανιβέλας, κασάνια και τετράγωνη βάση με κολόπτες στις εξωτερικές πλευρές. Το ένα φέρει την επιγραφή «ΜΗΧΑΝΟΥΡΓ / ΓΕΙΟΝ Σ. Ν. / ΠΕΡΡΑΚΗ / ΕΝ ΠΕΙΡΑΙΕΙ», και το δεύτερο «ΤΖΩΝ / ΜΑΚ ΔΟΥΛΛ & ΒΑΡΒΟΥΡ / ΕΝ ΠΕΙΡΑΙΕΙ». Η μηχανή είναι «CAMPBELL ENGLAND».

Στον Άγιο Φλώρο και δίπλα στην κοίτη των πηγών του ποταμού Παμίσου είναι αποθηκευμένα μηχανήματα ελαιοτριβείου, μεταξύ των άλλων πιεστήριο με την επιγραφή «ΜΗΧΑΝΟΥΡΓΕΙΟΝ / Ν. ΑΡΓΥΡΙΟΥ / ΕΝ ΠΕΙΡΑΙΕΙ»¹³ και δύο διαχωριστήρες Papanelli Fioravante, Foligno (Italia), του γραφείου αντιπροσωπών «ΓΕΝΙΚΟΙ ΑΝΤΙΠΡΟΣΩΠΟΙ Αφού Π. ΜΑΝΕΣΗ, Καποδιστριαύ 17, ΚΕΡΚΥΡΑ, ΕΡΓ. ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ ΤΕΧΝΩΝ & ΧΥΤΗΡΙΑ».

3. Καταρού. Ελαιοτριβείο Νικολάου. Το τριβείο.

4. Θουρία. Ελαιοτριβείο Αποστολάκη. Το υδρολικό πιεστήριο του οικου Victor Coq.

5. Πεύκο, Ελαιοτριβείο Δημ. Τζώρτζη. Αποθήκη του χώρου με το λιθάρι του τριβείου, το διαχωριστήρα και το υδραυλικό πιεστήριο.

Σύνολα με υδραυλικά πιεστήρια

Τα πιεστήρια αυτού του τύπου έχουν τέσσερα στηρίγματα και το έμβολο, τοποθετημένο υπόγεια, βρίσκεται σε ύψος ανάλογο με τη θέση που είχε την τελευταία στιγμή της λειτουργίας του¹⁴. Στην περιοχή που εξετάζουμε το υδραυλικό πιεστήριο εμφανίστηκε γύρω στο 1915¹⁵.

Το κτίριο του ελαιοτριβείου Τράγου του Κατσαρού χρονολογείται από το 1920. Το πιεστήριο φέρει την επιγραφή στην άνω πλευρά «ΕΛΜΗΝΙΚΟΝ / ΜΗΧΑΝΟΠΟΙΕΙΟΝ / "ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΗΣ"» και η αντλία επίσης την επιγραφή «ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΗΣ». Η μηχανή φέρει στη μία πλευρά την επιγραφή «CAMPBELL LETCHWORTH» και στην άλλη «C.H.A.

6. Άγιος Φλώρος, Ελαιοτριβείο Σταθά. Υδραυλικό πιεστήριο του οίκου Campione.

PAPATHANASY PATRAS (GREECE). AGENTS...». Το μωτέρ είναι βελγικής προέλευσης «CONSTRUCTIONS ELECTRIQUES DE BELGIQUE, LIÈGE ...». Στην οικία Γ. Νικολάου φυλάσσεται διαχωριστήρας «DE LAVAL» με την πρόσθετη ένδειξη «STOCKHOLM (SWEDEN), ΓΕΝΙΚΟΙ ΑΝΤΙΠΡΟΣΩΠΟΙ ΕΣΚΑΦ, ΠΕΙΡΑΙΕΥΣ-ΑΘΗΝΑ-ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ», και αδιάγνωστα τα λοιπά στοιχεία. Χρησιμοποιήθηκε στο ελαιοτριβείο Τράγου από το 1951/2 έως το 1967-70. Τα λιθάρια του τριβείου προέρχονται από τη Μήλο¹⁶.

Το ελαιοτριβείο διαθέτει 17 πέτρινους ρωγούς διατεταγμένους κατά μήκος του έναντι του εργοστασίου τοίχου του κήπου¹⁷. Από τα μηχανήματα σώζονται το τριβείο με την κυκλική λαμαρίνα και τα δύο λιθάρια, η διπλή σκάφη του πιεστήριου, το πιεστήριο, η αντλία, η μηχανή, οι τροχαλίες και άλλα μικροεξαρτήματα, και στον κήπο η σκάφη και το πηγάδι. Στην κορυφή του ενδιόμενου τοίχου, στην ενδεχόμενη θέση, μεταξύ πρώτου και δεύτερου δωματίου βρίσκεται το ντεπόζιτο του νερού¹⁸.

Το κτίριο του ελαιοτριβείου Νικολάου του Κατσαρού χρονολογείται από το 1920. Το προτελευταίο βιδωτό πιεστήριο που χρησιμοποιήθηκε προ του 1930 ήταν του εργοστασίου Πετεινάρη από την Καλαμάτα. Υδραυλικό χρησιμοποιήθηκε μετά το 1930. Τα υπάρχοντα μηχανήματα ανήκουν στην περίοδο των ετών 1935-50. Σώζονται το τριβείο με τη λαμαρίνα και τα δύο λιθάρια και το πιεστήριο καθώς και το κυκλικό καζάνι του νερού. Το πιεστήριο φέρει στο άνω μέρος την επιγραφή «VICTOR COG AIX BDR».

Στο χωριό Πεύκο υπάρχει ελαιοτριβείο εκτός χρήσεως ιδιοκτησίας Δημ. Τζώρτζη. Ο κύριος χώρος έχει εμβαδόν 38,50 τ.μ. και ο πρόσθετος επιστρωμένος με τοιμένο 31,60 τ.μ. Η στέγη έχει καταπέσει εξ ολοκλήρου. Με τα υπάρχοντα μηχανήματα

νήματα λειτουργήσε από το 1960 μέχρι το 1972-73. Το σωζόμενο λιθάρι από λευκό ασβεστόλιθο χρησιμοποιήθηκε σε προγενέστερη εποχή. Διατηρούνται η μηχανή, ο μεταλλικός κυκλικός σπαστήρας, η αντίλα κινήσεως, το υδραυλικό πιεστήριο με το έμβολο καταχωρησμένο και χωρίς κτιστή βάση, η σκάφη του πιεστήριου και ο διαχωριστήρας¹⁹, που φέρει τα στοιχεία: «ΓΕΝΙΚΗ ΑΝΤΙ-ΠΡΟΣΩΠΕΙΑ / AMEPEA A.E. /...». Είναι ιταλικός της Veronesi Bologna. Η μηχανή κινήσεως φέρει επιγραφή «FRITZ MUELLER ESSLINGEN» και η μηχανή πετρελαίου «KLOCKNER-HUMBOLDT-DEUTZ AG. KÖLN / MAH ...».

Στο χωριό Δεσύλλα, στα σύνορα με το Φίλια, ο υδροκίνητος μύλος ιδιοκτησίας Ι. Παναγιωτόπουλου χρησιμοποιήθηκε και ως ελαιοτριβείο. Έχει κηρυχθεί διατηρητέο μνημείο (ΦΕΚ 1096/Β/9-6-99). Σώζεται και η μεγάλη φτερωτή του μύλου.

Υδραυλικό πιεστήριο χρησιμοποιούσε και το ελαιοτριβείο Γεωργούντζου στον Αγ. Φλώρο, το οποίο φέρει την επιγραφή «ΝΙΚ. Α. ΛΙΠΟΒΑΤΖ / ΠΕΙΡΑΙΕΥΣ / ΕΡΓΟΣΤΑΣΙΟΝ / ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΩΝ / ΚΑΤΑΣΚΕΥΩΝ». Διατηρούσε και τη μηχανή. Η εγκατάσταση βρισκόταν μέχρι το 2001 στο ισόγειο διώροφου κτιρίου. Ήδη το ελαιοτριβείο διαλύθηκε λόγω ιδιοκτησιακών κληρονομικών διευθετήσεων και τα μηχανήματα διεσπάρησαν ή καταστράφηκαν.

Στη Θουρία λειτουργήσε προ του 1900 ελαιοτριβείο ιδιοκτησίας Αλέξ. Αποστολάκη. Το 1900 προστέθηκε στον όροφο οικία. Στην αυλή βρίσκεται λιθάρι της πρώτης εποχής λειτουργίας του. Από τα μηχανήματα σώζονται στο εσωτερικό το κτιστό τριβείο με δύο ανωλίθια άνισου πάχους και λαμαρίνα, το πιεστήριο του οίκου «VICTOR COQ AIX BDR», η λήμπα για το διαχωρισμό του λαδιού από τα λιοζύμια²⁰, τρία πιθάρια για

το «δικαίωμα» του λιοτριβιάρη στο πατάρι, η μπότσα, τσαντήλια τύπου φακέλου και δύο γουρουνοσάκια για τη μεταφορά του λαδιού στην οικία του παραγωγού. Στο εσωτερικό επίσης όπως και στην αυλή σώζονται ίχνη από συνολικά 10 ρωγούς. Το ελαιοτριβείο σταμάτησε να λειτουργεί γύρω στο 1970. Είναι αξιοπρόσεκτη η φροντίδα με την οποία ο τρίτος στη σειρά ιδιοκτήτης Βασ. Αποστολάκης διατήρησε όλα τα υπάρχοντα μηχανήματα και επιμελήθηκε το χώρο, ο οποίος είναι επισκέψιμος και αποτελεί παράδειγμα προς μίμηση φροντίδας και αναδειξέως βιομηχανικού κτιρίου.

Στον Αλμυρό του δήμου Καλαμάτας, δίπλα στην ακτή και επί της δημοσίας οδού, στο ισόγειο αναπαλαιωμένου κτιρίου του ελαιοτριβείου Μασουρίδη, λειτουργεί το υκτερινό κέντρο «ΑΕΚΤΩΡ». Στον εξωτερικό χώρο βρίσκονται διάφορα μηχανήματα μεταξύ των οποίων μηχανή με την επιγραφή «ΜΗΧΑΝΟΠΟΙΕΙΟΝ / Γ. ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΟ / ΕΝ ΠΕΙΡΑΙΕΙ» και άλλη «WHEATLEY, LTD OIL AND GAS ENGINE MANUFACTURERS LEEDS AND LONDON NEW MODEL 1911», στο εσωτερικό τριβείο, αντίλια του οίκου «VICTOR COQ & FILS & Co / MÉCANICIENS CONSTRUCTEURS / AIX EN PROVENCE» και πιεστήριο επίσης του «VICTOR COQ AIX BDR» και στο τμήμα του γραμμάτια «PC».

Το τριβείο με ζωήλατη κίνηση στο πρώτο εργοστάσιο Δρούλιας του Κατσαρού λειτουργήσε έως το 1920. Από τότε και στη συνέχεια χρησιμοποιούσαν πιεστήριο με αδράχτι -βιδιωτό- και κίνηση με ιμάντα από την τροχαλία και μανιβέλα για την περιστροφή του αδραχτιού χειρωνακτικά. Διατηρούνται τα δύο πιεστήρια του οίκου Θεοχάρη με ανοιχτά τσαντήλια και διπλή αντίλα πρέσεως και ένα του Πετεινάρη με τσαντήλια σε σχήμα φακέλου. Το εργοστάσιο Θεοχάρη συνεχίζει τη δραστηριότητά του με έδρα τη Μάνδρα Αττικής.

7. Άνθεια.
Ελαιοτριβείο Φίλιας.

8. Καταρού,
Ελαιοτριβείο Δρούλια.

Η φωτογραφία που ακολουθεί
είναι διασκευασμένη και τη
χρησιμοποιούμε ως βάση
για την κατασκευή του κειμένου.

Το ελαιοτριβείο Χαρίτση στο Διαβολίτσι διαθέτει πιεστήριο του Θεοχάρη. Επίσης στα κτήματα Αθ. Διαγούπη, το πρώτο στην Καλλιρρόη και το δεύτερο προς το Βασιλικό, υπάρχουν πιεστήρια των οίκων Πετεινάρη και Θεοχάρη.

Στην Άνθεια και στη δεξιά πλευρά της εθνικής οδού προς Καλαμάτα, στο εγκαταλεημένο ελαιοτριβείο Φλέσσα υπήρχε μέχρι πριν από λίγα χρόνια η λαμαρίνα του τριβείου και στο εσωτερικό διατηρούνται δύο πιεστήρια της εταιρείας Primolia παρόμοια με του Θεοχάρη.

Τριβείο με λιθάρια χρησιμοποιούσε μέχρι το έτος 2000 το ελαιοτριβείο Γιάννη Σταθά στον Άγιο Φλώρο. Στην αυλή βρίσκονται δύο υδραυλικά πιεστήρια παλικής κατασκευής της εταιρείας «CAMPLONE» από την Πεσκάρα.

Τα πιεστήρια Θεοχάρη, Primolia και Camplone είναι νεότερης γενιάς με ενιαία δομή.

Τυπολογία κτιρίων

Από τα μελετώμενα ελαιοτριβεία, τα της πρώτης κατηγορίας, με τα λίθινα σύνολα, και όσα από αυτά είναι αναγνωρίσιμα, είναι επιμήκη ορθογώνια κτίρια, μονόχωρα, μικρού εμβαδού (40-70 τ.μ.), κτισμένα με λιθοδομή, δόριχτη προφανώς κεραμοσκεπή στέγη και μια είσοδο.

Εκείνα της δεύτερης κατηγορίας, με βιδωτά μεταλλικά πιεστήρια, είναι επίσης επιμήκη σύνθλιθα κτίρια ελαφρώς μεγαλύτερου εμβαδού, με δόριχτη ή τετράριχτη κεραμοσκεπή στέγη και μία έως τρεις εισόδους.

Τα της τρίτης κατηγορίας, με τα υδραυλικά πιεστήρια, είναι ποικίλων διαστάσεων, από τα πιο απλά μέχρι τα πιο σύνθετα.

Στου Καταρού και τα τρία κτίρια κτιστήκαν για βιομηχανικούς σκοπούς. Το ελαιοτριβείο Τράγου διαθέτει το διμερές επιμήκες κτίριο με τα μηχανήματα, τους ρωγούς και τον κήπο συνολικού εμβαδού περ. 900 τ.μ. Το εργοστάσιο Νικολάου είναι μονόχωρο, καταλαμβάνει έκταση περ. 110 τ.μ και έχει τετράριχτη στέγη. Το νεότερο κτίριο του ελαιοτριβείου Δρούλια κτίστηκε το 1950 και έχει εμβαδόν περ. 400 τ.μ. Η μεγάλη έκτασή του και η πολύ καλή διατήρησή του το καθιστούν ιδανικό χώρο προσηφομένο για μουσειακούς σκοπούς.

Το ελαιοτριβείο του συνεταιρισμού στου Φίλια, κτίσμα του 1949, διαθέτει πολλούς και ευρείς χώρους. Του Σταθά στον Άγιο Φλώρο είναι νεότερο βιομηχανικό ευρύτατο κτίριο με ενιαίο χώρο. Το ελαιοτριβείο Χαρίτση στο Διαβολίτσι κτισμένο γύρω στο 1950 είναι πολυμερές, ακανόνιστου σχήματος εφοδιασμένο με πρόσθετους χώρους.

Στο Πεύκο, το ελαιοτριβείο Τζώρτζη είναι κτίσμα σε ενιαίο χώρο με εμβαδόν περ. 70 τ.μ. Η στέγη έχει καταπέσει. Στην Άνθεια, το ελαιοτριβείο Φλέσσα είναι εργοστάσιο σε μορφή μονόχωρης τετράγωνης, τετράριχτης, κεραμοσκεπής κατοικίας.

Μια ιδιαίτερη κατηγορία ελαιοτριβείων παρουσιάζει διώροφο οίκημα. Ο άνω όροφος χρησιμοποιεί για οικία και στο ισόγειο σε ενιαίο χώρο ήταν εγκατεστημένο το ελαιοτριβείο. Αυτά είναι στου Δεσύλλα το διατηρητέο υδροκίνητο ελαιοτριβείο-μύλος, στη Θουρία του Αποστολάκη και στον Άγιο Φλώρο του Γεωργουτσίου. Στην ίδια κατηγορία ανήκει και του Αλμυρού όπου προστίθεται και η χρήση του κήπου.

Όλα τα ελαιοτριβεία ήταν ιδιωτικά εκτός από αυτό του συνεταιρισμού στου Φίλια.

Στο χωριό Αίπειρα φτιάχεται ένα κτύπημα της ε-
ποχής της Τουρκοκρατίας, το οποίο στεγάλε ελαι-
οπίστρινο, ιδιοκτησία Μ. Μπουλάμη-Ο. Γκίκας. Απο-
τελείται από δύο χώρους που επικουρούνται μετα-
ξύ τους και δύο περιβόλους. Έχει χαρακτηριστική
διατηρητέο μνημείο (ΦΕΚ 153/Β/13-3-96).

Σημειώσεις

1. Λάβρα από γράνιτε με δύο σέλας (δίπτυλο) και τετράγωνο δέ-
κτο από κυκλικό και τέσσερα αόλακες απορροής στο κέν-
τρο στο αγροτικό κελί του Ραβδόπουλου (Ελιά και Λάδι, σ.
178, εκ. 6, σ. 197, και Καθήμερη-Επτά ημέρες, 16.1.1994, σ.
10, I. Παπαγιάννης). Στη Λέσβο οι σέλας στρέφουν τον κάδε-
νον δοκαριών είναι χαραχθεί στην εξωτερική πλευρά των λι-
θορρύτιων της βώσεως (Αζήμης 1994, εκ. ΔΕ).

2. Τα Λάβρα είναι από ντόπια πέτρα. Το κτύπημα ανήκει στον
Κώνσταντο Λιμεροπόπουλο, κέρμα από το θύμα. Στην τελευταία
επισκέψη μας στις 30.4.2000 τα Λάβρα είχαν εξασφαλίσει,
από τους άμαχοι δασοφύλακες, σε πελώριες ελιές οργάνωσις
θες. Το Λάβρα στην ιδιοκτησία Ηλ. Μολυγιέρ έχει χρησιμοποι-
ηθεί ως τόπος σφραγής για αιμοφίση της Λαμπίρης!

3. Το κατωίλι έχει μεταφερθεί από το γειτονικό χωριό Βρω-
μόστρα μετά τα μέσα του 19ου αιώνα. Η μεταφορά των λι-
θορρύτιων στη Λευκάδα γίνεται ή με ζεμνίους ανθρώπους που
τραβούσαν την κυλιόμενη όρθια πέτρα -στην κτηφόρα οι
ζεμνίους έμπισταν πίσω- ή για κοντινές αποστάσεις με κυλι-
φόρους πάνω στους οποίους τοποθετούσαν οριζόντια το λι-
θάρι (Κοντογιάννης 1982, σ. 89-90).
4. Οι κυλιόμενες στα νεότερα τριβεία πρέπει να έχουν διά-
μετρο 1-2,20 μ. και πλάτος 0,28-0,35 μ., να είναι από γράνιτε και
ψυλκόκοκο. Προέρχονται κυρίως από λατομεία του Πό-
ρου, της Αίγινας και του Δερβονίου (Μαρίτσας 1937, σ. 33).
Κατά μαρτυρία του 1910, του εργοστασίου Ισπότην της Σμύρνης,
η διάμετρος των Λαβρικών ήταν 1,52 μ., το πάχος 0,30 μ.,
ή, ενώ η διάμετρος του κατωίλιου 1,65 μ. (Νομαρχία
Λέσβου, σ. 72).

5. Η σφραγίδα λόγω της τριβής γίνεται λεία. Για το άλεσμα
αυτή πρέπει να είναι λίγο ανωμόλη, «ηριέντα στην Ασία».
Το Λάβρα το μύλο τριβόταν από κνήκους οι οποίοι να έχει
τη μεγαλύτερη δυνατή αποτελεσματικότητα στο κόπνημα.

Το χάραγμα των Λαβρικών, «τοκόκομα» γίνεται με τον πύκνο.
Τα Λάβρα ήταν από γράνιτε (Κοντογιάννης 1982, σ. 86-88).

6. Υπάρχουν και περιπτώσεις όπου το πανάβλι είναι μεγαλύτε-
ρο από το κατωίλι. Στη Ζάκυνθο, το κατωίλι 1,26 και 1,30
μ. διάμ., το αναβίλι 1,64 και 2,15 μ., ενώ το πάχος τους 0,40-
0,50 μ. (Ελιά και Λάδι, σ. 352, εκ. 6-8, 356, Δ. Ζήρας).

7. Στο Άγιον Όρος η χρήση των μεταλλικών ελαστοπτηρίων
γενικεύεται από τα μέσα του 18ου αιώνα, όπως
ανακατασκευάζονται και τα τελευταία έξιλινα του είδους (Ελιά και
Λάδι, σ. 281, Π. Ανδρούτσος). Σχεδόν το βίβυδο σιδερένιο
πιεστήριο με κασάνια και μακέλλα (στη), (Ελιά και Λάδι, σ.
207, εκ. 6, από τη Χαλκίδα). Στο ελατοπτηρί της μονής Με-
γίστης Λαύρας βίβυδο με πλάντα και κασάνια. Τα μακέλλα
που ήταν από ξύλο άριου και έχει μείνει ένα χρόνο στο νερό
για να σκληρύνει, γυρίζαν 3 ή 4 άνοδες. Στα τελευταία χρόνια
τη λειτουργία τους χρησιμοποιούσαν το βίβυδο για την πίεση
της πλάντας (Ελιά και Λάδι, σ. 264, εκ. 17, Ζι. Μαυρολάκης).
8. Σοφινάς (1971), σ. 14-20. Σχεδόν λειτουργούν αυτού του
είδους πιεστήριο άποκομαία. 9. Κοντογιάννης (1982, σ. 92, εκ.
4). Στη βίβυδο μεταγενέστερου βίβυδο βρίσκειται ο έξιλι-
νος άνοδος.

9. Κολοκουρκιότι πέτρα χρησιμοποιούσαν στη Λέσβο - η μη-
κή διάμετρος προς τα μέσα (Νομαρχία Λέσβου, σ. 46). Η
ανακατάσταση της από την κυλιόμενη έγινε γύρω στο 1844
αόμνημα με μαρμαρίνα (στο ίδιο, σ. 50).

10. Συχνά το πανάβλι είναι ανοιμοφίση. Η χρησιμοποίηση
δύο ανοιμοφένων πανάβλιων υπήρξε μία τεχνολογική
καινοτομία με περιορισμένη εφαρμογή που τοποθετείται στη
Σεκότα του 1940-50. Παρόμοια δύο ανοιμοφένων κυλι-
φόρων μολυμπρίων στη Λακωνία (Ελιά και Λάδι, σ. 370, εκ. 9,
σ. 375, Ανθ. Οικονομίου).

11. Τα Λάβρα έχουν δύο ή τέσσερα γρενιάζια. Αυτά με τα
δύο είναι ταχύτερα. Τα βίβυδα χρησιμοποιούν για να κάνουν
τη μεγάλη πίεση του στήματος στο πιεστήριο που αδυνα-
τούν να κάνουν οι άνθρωποι με τα χέρια τους (Μαρίτσας
1937, σ. 35-36).

12. Στη Κέρκυρα, ο τύπος με τα πολλά πανάβλια (2-3)
έλινα αλεκτήρι. Η χρήση της σταμάτησε γύρω στο 1970
(Sordinas 1971, σ. 8-12). Στη Λευκάδα μετά το 1900 το πι-
εστήριο έγινε σιδερένιο (από χυτοσίδηρο) και στο αλίμνι μπι-

και δύο Λάβρα. Τις μηχανές αυτές τις προμηθεύονταν στην
αρχή από την Τεργεστή και κατόπιν από την Πειραιά (Κοντο-
γιάννης 1982, σ. 92, όπου και σχέδιο πιεστήριο παρόμοιο με
αυτό στη θέση Αγρούλες). Τριβείο με δύο και τρία πανάβλια
στη Μάνη (Η ελιά και το λάδι από την αρχαιότητα, σ. 458, εκ.
7-8, Ανθρ. Οικονομίου). Τριβείο με τρία Λάβρα και δύο επι-
πέδη στην Κάντινο Κανλιάν (Η ελιά και το λάδι στον χώρο, σ.
490-1, εκ. 6-8, Γ. Παπαγιάννης).

13. Παρόμοιο πιεστήριο του ίδιου αιώνα υπάρχει στην έκθεση
του Διον. Ζήρα, δίπλα στη στάση του Ολυμπιακού σταδίου επί
της Λεωφ. Κηφισίας στα ανοίματα Αιμαρούσιου-Χαλκονόου.

14. Υδραυλικό πιεστήριο με κάποιες διαφορές όπως τα μελ-
τωμένια εδών παρουσιάζονται σε διαμεριστική καταχώριση
στην Εμπορική Εγκυκλοπαίδεια του «Ηλίου», 1937 (Ελιά και
Λάδι, σ. 217, εκ. 20, Α. Βολοβασιδίου). Υδραυλικό πιεστήριο
με 4 στυλούς, έμβολο και επιγυροστά του εργοστασίου Ισπότην
της Σμύρνης και τριβείο με 2 Λάβρα και λαμαρίνα στο κοι-
νωτικό ελατοπτηριο Αγ. Παρασκευά Λέσβου (Δακανάλης κ.ά.
1989, σ. 47).

15. Τα υδραυλικά πιεστήρια τα λειτουργούντα χερωνακτικά
επιτήχθησαν στην Κέρκυρα, η οποία δέχθηκε πρώτη την επι-
δροση της τεχνολογίας του Ιταλίου, μεταξύ 1891-1895. Πλε-
νήγνια τέτοια κατασκευάστηκαν από τοπικά εργοστάσια άνω-
μοια στους δύο παγκοσμίου πολέμους. Ο Β' Παγκόσμιος
Πόλεμος έβαλε τέλος σε αυτή την τεχνική (Sordinas 1971, σ.
20-21).

16. Λάβρα για αναμόμωτες προερχόμενα από τη Μήλο
(μπαρλόμιο) σε διάφορα μεγέθη στη Λευκάδα (Κοντογιάννης
1982, σ. 33).

17. Οι κνήκους λέγονται στη Λέσβο μπαπέρι (Νομαρχία Λέσβου, σ.
51, εκ. 56). Το ελατοπτηριο της Αγ. Παρασκευά Λέσβου, έχει
6 κτήρια σπόδηων (μαπέρι) (Δακανάλης κ.ά. 1989, σ. 47).

18. Η πετρελαιομηχανή ήταν φημίστερη στη λειτουργία της
κατά τέσσερις φορές από τη βενζινομηχανή. Με τη λειτου-
ργία του ηλεκτρικού επιγυροστάτη η απόλυτη αομοίωση, ώστε
δεν μολύνεται το παραγόμενο λάδι από τους καπνούς και τις
εξάτμισεις, καθ' όσον έχει την ιδιότητα να απορροφά τις
σομαές (Μαρίτσας 1937, σ. 43-46).

19. Ο διαχωριστής διαχωρίζει με τη φυγόκεντρή δύναμη το
λάδι από τα άλλα στοιχεία. Κατά μαρτυρία χωρικών το συνε-
ταριστικό ελατοπτηριο στο χωριό Φύλα του δήμου Ουχαλίας
ήταν το πρώτο στη Μεσσηνία που χρησιμοποιήθηκε διαχωρι-
στήρα το 1949. Στην περιοχή Περτριάς της Λακωνίας προσέ-
θηκε το 1955 (Ελιά και Λάδι, σ. 373, Ανθρ. Οικονομίου).
20. Η λίμπα έχει στο μέσον διαχωριστική λαμαρίνα σε σχη-
μάτο υόρους για να εισέρχεται το λάδι, ως πιο ελαφρό -έχει ε-
ξιδικό βάρος 0,917-, στη μέση της πλευρά. Στην Ελλάδα, η δε-
ξαμόνη διαχωρισμού του λαδιού έγινε στο μέσον του άνω
μέρους του χωριστήρα της μεσαίας στήλης όπου διαχεύεται το
λάδι στο διαμεριστή της λαδοκασίας (Ελιά και Λάδι, σ. 382,
εκ. 5, Α. Γουριγιάνη).

Old Oil Mills of Messenia

Nikolaos G. Laskaris

In the framework of the research project carried out in
Messenia, the oil producing region of Greece *par excel-*
lence, relevant machinery and installations have been
located, the older ones dating from the mid-nineteenth
century.

The types of machinery have been identified: In the
first type, the crushing device consists of a lower
and an upper stone and the press displays a stone base
and a wooden superstructure. In the second, the crush-
ing device is enlarged and the press is made exclusively
of metal. In the third type, that signals the industrializa-
tion of energy, the central system is hydraulic, the crush-
ing device becomes even more bulky and elevated and
the press is furnished with a piston. In this later phase of
the oil mill evolution more modern developed types
of press are used. The last hydraulic press stopped to be
used around 1980, while the oil mills operating to day are
equipped with centrifugal apparatuses.

Not only the machinery, but also the type of the oil
mill buildings is also diversified forming three groups: a.
The small, single-spaced oil mills that are located in the
olive production areas, process a small amount of olives
and serve the needs of a few families. b. The enlarged
oil mills that have the capacity to accommodate large
quantities of olives and are located in populated areas.
c. The oil mill complex that can handle an immense
olive production and reflect the industrialization of energy
and the increase of product.

Βιβλιογραφία

ΑΣΙΩΤΗΣ Μ. (1994). «Πέτρινα αμοιωνία από την κατηγορία της ελιάς στη Λέσβο». Αρχαιολογία 51, σ. 31-34.
BRUN J.P. (2003). *Le vin et l'huile dans la Méditerranée antique. Viticulture, oïliculture et procédés de transformation*. Paris.
ΔΑΚΑΝΑΛΗΣ Δ.Ε. ΜΠΡΟΣΙΜΑΤΙΣΜΟΣ/ΤΕΓΧΝΟΛΟΓΙΑΣ ΦΑΡΜΑΚΩΝ (1989). «Κοινοτικό ελατοπτηριο Αγίας Παρασκευά Λέσβου». Θέματα 39 + Τεύχος 20, σ. 46-47.
ΕΛΙΑ ΚΑΙ ΛΑΔΙ, Δ. Τριήμερο Εργασίας, Καλαμάτα, 7-9 Μαΐου 1993, Πολιτιστικό Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ, 1996.
Η ΕΛΙΑ ΚΑΙ ΤΟ ΛΑΔΙ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ ΕΩΣ ΣΗΜΕΡΑ. Σύνδεσμος Ανομήσιων Αθηνών, 1-2.10.1999, Ανομήσιον Αθηνών, Κέντρο Ερευνών Ελληνικής Αγροτικής Οικονομίας, αρ. 18.2003.
ΚΑΘΗΜΕΡΗ-ΕΠΤΑ ΗΜΕΡΕΣ, 16.1.1994, Αφίερμα «0 πολιτισμός της ε-
λιάς».
ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΗΣ Π. (1982). «Αγροτικές Βιοτεχνικές εργασίες» (Λαογραφικό Μουσικό), Επιτελική Εταιρεία Νεοελλοκόων Μελετών 6, σ. 1-116.
ΚΩΣΤΑΚΗΣ Γ. (1963). «Η ελιά και το λάδι στην Τοσκάνη». Άσπρηλοια 21, σ. 387-415.
ΛΑΣΚΑΡΗΣ Ν.Γ. (1998-2000). «Πολικά ελατοπτηρία στην περιοχή των χωριών Καποδιστρίου και Πεύκου της Ανω Μεσσηνίας». Άσπρηλοια 38, σ. 99-117.
ΛΟΥΚΑΤΟΣ Δ. (1957). «Κατά ελαιολαομική και λαογραφία στο Αβραάμι». Μεσοεπική Χρονικά 7, σ. 101-115.
ΜΑΡΙΤΣΑΣ Κ. (1937). *Πρακτική ελαιολαομίας*. Αθήνα.
ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ-ΝΟΥΦΑΡΟΣ Μ.Γ. (1934). *Λαογραφικά Σέματα Κρησίδων*, τόμ. 2, Αθήνα.
ΝΟΜΑΡΧΙΑ ΛΕΣΒΟΥ (1986). *Βιοτεχνολογία κτήριου στη Λέσβο, 19ος και αρχές 20ου αιώνα. An essay on industrial archaeology and the ethnography of agricultural implements*. Memphis State University, Anthropological Research Center, Occasional Papers, αρ. 5.
ΣΟΡΔΙΝΑΣ Α. (1972). «Το κτηρομάτι της Κέρκυρας. Το ιστορικό μέσο έρευνας». Δελτίο Αναπτυξιακής Εταιρείας Κερκύρας 9, σ. 7-16.